

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■■
HZ. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

1. Cilt

SİVAS/2018

EVVELİYYÂTU ÖMER - İLK DEFA HZ. ÖMER TARAFINDAN YAPILAN DİNİ VE SOSYAL İCRAATLAR

*Mustafa KILIÇ**

ÖZET

Hiz. Ömer sadece fazileti (Evleviyyât), adaleti ve güçlü denetim mekanizması ile değil, ilk defa ortaya koyduğu icraatlarla da İslam tarihinin zirve ismidir. Evleviyyâtü Ömer ifadesi ile onun dini ve sosyal alanda ilk defa ortaya koyduğu uygulamalar kastedilmektedir. Ordugâh şehirlerinin kurulması, teravih namazının toplu kılınması, kadı tayinleri ve Beytü'l-Mâl'in kurulması gibi ilk olarak onun başlattığı icraatlar devletin güçlenmesini ve gelişimini sağlarken İslam dininin ve toplumunun geleceğini de olumlu yönde etkilemiştir. Bu tebliğde Hiz. Ömer'in öncü olduğu icraatları verilerek İslam toplumuna etkisi üzerinde durulacaktır.

GİRİŞ

Hiz. Ömer İslam Tarihi ve Medeniyetinin en önemli insanlarından biridir. Hiz. Peygamber sonrası dönemin siyasi ve sosyal olayları göz önüne alındığında varlığı İbn Mesud'un ifade ettiği gibi rahmettir. Hiz. Ebu Bekir döneminde iç problemler niteliğindeki Ridde hareketlerinin bastırılmasından sonra başlayan fetihler, Hiz. Ömer döneminde büyük bir hız kazanmıştır. İslam devletinin sınırlarını Horasan'dan Kuzey Afrika'ya, Yemen'den Kafkasya'ya ulaştıran Hiz. Ömer devlet düzeninin oluşması, kurumların tesis edilmesi ve toplumsal değişimin İslam'a uygun olarak yürütülmesi için bugün takdirle andığımız birçok icraatın ve düşüncenin de sahibidir. Devlet teşkilatının kurulması, adaletin sağlanması, dini ve sosyal yaşamın huzur içinde yürütmesi, Hiz. Peygamber'in ortaya koyduğu kazanımların korunması ve devamının sağlanması düşüncesiyle yaptığı icraatlar yüksek zeka ve samimiyetin ürünü olmasının yanında İslam tarihinde ilk icraatlar olarak yerini almıştır. Evleviyyâtü Ömer literatüre girmiş bir ibare olarak devlet teşkilatı, sosyal alan, İslam hukuku ve dini hayatın devamı gibi geniş alanda ilk defa Hiz. Ömer tarafından yapılan icraatları ifade etmektedir. Burada ilk defa Halife Ömer'in yapmış olduğu icraatların

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

tamamını vermek bildiri boyutuyla mümkün olmadığı için önemli bazılarını bölümler halinde sunmaya çalışacağız.

1. Sosyal ve İktisadi Alan

1.1. Medine’de gece devriyesi gezerek yanlışlıklara bizzat müdahale etmiştir.

Hz. Ömer yüklenmiş olduğu mesuliyetin ağırlığını her an zihninde taşımaktaydı. Halkın huzur ve güvenliğini sağlama mesuliyetinin kendisine ait olduğunu biliyordu. Daha önce saldırı ihtimali veya Hendek savaşında olduğu gibi muhasara anlarında gece devriye birlikleri çıkarılmıştır. Hz. Ömer ise Medine’de gece istirahat halinde olan insanların can ve mallarına her hangi bir saldırı gelmemesi için bizzat devriye gezmeye başladı. Gece bekçiliği onun bizzat yapması gereken bir görev değilken Hz. Ömer bu yönde kendine görev çıkararak gönüllü yapmaya başladı.¹⁰⁹⁶ Güvenliği tesis etmesi ve yanlış yapanlar üzerinde caydırıcı olması için taşıdığı anlaşılan Hz. Ömer’in dirresi için onun vefatından sonra “Ömer’in değneği sizin kılıçlarınızdan daha etkiliydi” denilmiştir. Halife Ömer suça ve suçluya ya da kötülüğe engel olmak için böyle davranmayı göze almıştır. Bu mevzu ile alakalı olarak ilk hapisane de Hz. Ömer döneminde açılmıştır. İnsanlara doğruyu göstermek, yanlışla düşülmesini ve tekrarlanmasını engellemek, hatanın yaygınlık kazanmasına ve toplumu ifsat etmesine izin vermemek için Hz. Ömer sert görünmeyi göze alarak değnek taşımıştır. Dolayısıyla değnek taşımak veya hapishanenin açılması hoş görünmese de zulüm ve kötülüğün mağdurları cephesinden bakıldığında bu tavır hukukun gereği olduğu anlaşılabacaktır.¹⁰⁹⁷

1.2. Sevad arazisini ölçtürmüş, bölgeye haraç, burada yaşayan zimmilere durumlarına göre cizye vergisi koymuştur.

Hz. Ömer savaşla fethedildiği halde Sevad arazisini mücahitler arasında paylaştırmadı. Bu toprakları eski sahiplerinin işletmesinde bırakarak kendilerine cizye, topraklarına haraç vergisi koydu. Haraç ve cizye vergisini toplamak için ilk defa özel olarak memur atadı.¹⁰⁹⁸ Sevad, Fırat ve Dicle havzasında, Tikrit-Basra-Bağdat ve Zağros dağları arasındaki bölge olarak tanımlanır. İlk defa savaşla ele geçirilen araziye dağıtmayan Hz. Ömer’in düşüncesi artık fetihlerin mümkün olmamasından dolayı, kamunun özellikle savunmanın ihtiyaçlarının karşılanmasına yarayacak kaynak oluşturmaktı. Diğer taraftan ise savaşta bulunmayan Müslümanların bu gelirden hakkı olduğunu düşünerek araziye hazine arazisine dönüştürerek vergiye tabi hale getirdi. Araziyi dağıtması gerekti-

¹⁰⁹⁶ Çalib Abdülkâfi el-Kureşî, *Evveliyâtü'l-Fârûkî's-Siyâsiyye*, Mansure, 1990, s. 79.

¹⁰⁹⁷ Cemâleddin Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Tarihu Ömer b. el-Hattâb*, by., ts., s. 80; Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdilber, *el-İstîâb*, Amman 2002, s. 474; Kureşî, *Evveliyât*, s. 106

¹⁰⁹⁸ İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2012, s. 112.

ğini söyleyen sahabe Enfal suresi 41.ayetin hükmünü ileri sürüyorlardı. Hz. Ömer ise Haşr suresi 6-7. Ayete göre amel edeceğini söyleyerek karar vermiştir. Bu karara varmadan önce Hz. Ömer sahabenin görüşünü sordu. Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam, Bilal b. Rebah taksim isterken Hz. Ali, Hz. Osman, Talha, İbn Ömer ve Muaz b. Cebel taksime karşı çıktı. Ensar'dan ise Evs'ten beş, Hazreç'ten beş insanla görüştü. Muaz b. Cebel mal ve mülkün şahıslar elinde toplanmasını ve kölelerin oluşmasını engellemek için Hz. Ömer'in böyle yapmasını doğru buluyordu. Arazi sahiplerini bu şekilde bırakarak kendilerinden cizye topraklarından haraç alacağını söyledi. Zira Hz. Ömer Kısra'nın topraklarından başka fethedilecek toprak kalmadığını dolayısıyla gelir kaynakları oluşturmak zorunda olduğunu düşünüyordu. Ona göre sınırların korunabilmesi için bu toprakların şahıslara bırakılmaması gerekiyordu. Sulh teklifini kabul etmeyen Gayri Müslimler de olsa onların ve çocuklarının Müslümanların kölesi olmasına razı olmaması bugün dahi insanlığın ulaşamadığı erdemdir. Hz. Ömer'in insan onuruna verdiği değeri mücahitlere yazdığı mektupta geçen "Sonraki gelenler bu Müslümanların ilânihaye kölesi olacaklar, ben buna asla razı değilim" cümlesinden net olarak anlayabiliriz. "Siz toprağı işleme kudretinde değilsiniz, ele geçirdiğiniz esirleri serbest bırakınız" diyerek tarımın devam etmesini sağlarken toprak dağıtımından kaynaklanacak güç dengesizliğini ortadan kaldırdı. "Sonradan gelecek Hz. Âdem'in beyaz, siyah ve kızıl çocuklarını bu feyden mahrum edemem." Diyerek o sırada veya sonraki dönemde savaşa katılmayan Müslümanların paylarını gözetken adaletini, "Düşmanlara karşı cihatta bu topraklar Müslümanlara kuvvet ve fey olsun" diyerek tedbirli ve geleceğı gören devlet adamı kimliğini bize göstermiştir.¹⁰⁹⁹

Hz. Ömer'in Gayri müslimlerin ödeyeceğı cizye miktarında da ilk uygulamaları vardır. Bunlardan biri ilk defa Gayri müslimlerin ödeyeceğı cizye miktarları onların maddi durumlarına göre belirlenmiştir. Zengin 48 dirhem, orta halli 24 dirhem fakir 12 dirhem cizye verecekti. Yine fakir ve düşkün durumdaki gayri Müslimlerden cizye vergisini de ilk defa Hz. Ömer kaldırmıştır. Hz. Ömer'in Gayri müslimlerle ilgili yaptığı ilk düzenlemelerden diğeri fakir veya çalışamayacak durumdakilere Beytü'l-Mal'den maaş verilmesi olmuştur.¹¹⁰⁰

1.3. Mısır'ı Kızıldeniz'e bağlayan bir kanalı açtırarak gemilerle erzak taşınmasını başlatmıştır.

Medine'de kuraklık ve kıtlık nedeniyle gıda ihtiyacı oluştu. Hz. Ömer eyaletlerden gıda yardımı gönderilmesini istedi. Suriye ve diğerk bölgelerden gönderilen yardımlar makul sürede ulaşırken tarım bölgesi olan Mısır'dan gönderilen yardımlar zamanında ulaşmıyordu. Hz. Ömer yardımları zama-

¹⁰⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, s. 93; el-Kureşî, *Evveliyât*, s. 229.

¹¹⁰⁰ el-Kureşî, *Evveliyât*, s.243.

nında alabilmek için Mısır'ın Nil nehrini Kızıldeniz'e bağlayarak su yoluyla hız kazanmayı düşündü. Amr b. As, Halifenin talimatıyla Nil nehri kenarında bulunan Babilon'dan Kızıldeniz kenarında bulunan Kulzum limanını birbirine bağlayacak bir kanal açtı. Aslında bu kanal Firavunlar döneminde kullanılan zamanla kapanan bir kanaldı. Kanala Halîcu Emiri'l-Müminîn adı verildi. 111 km uzunlukta ve altı ay gibi kısa sürede açılan kanalla Mısır'dan Kızıldeniz'e bağlanan gemiler hızlı bir şekilde yardımları ulaştırmaya başladı. Hz. Ömer'in açtırdığı kanalla Medine'nin gıda ihtiyacı karşılanırken Mısır ile Yemen ve Hindistan gibi bölgeler arasında da yeni ticaret köprüsü kuruldu. Hz. Ömer önemli bir ihtiyacı coğrafyanın imkânlarından yararlanarak teknik bir projeye çözmüş oldu. ¹¹⁰¹

1.4. Dâru'd-Dekîk'ı kurmuştur.

Un evi anlamına gelen bu binaya un, kavut (sevik), hurma, kuru üzüm ve diğer ihtiyaç maddeleri konuluyordu, misafir ve fakirlere (münkati) dağıtılıyordu. Toplumun bütün katmanlarını muhatap alan sosyal devlet düşüncesine sahip olan Hz. Ömer ihtiyaç sahiplerinin rencide edilmeden gıda ihtiyaçlarını gidermek istemiştir. ¹¹⁰² Hz. Ömer Mekke ile Medine arasında belli mesafelerde menzilhaneler yaptırarak buraya yolcuların ihtiyaç duyacağı temel gıda maddelerini de koydurmuştu.

1.5. Mescid-i Nebevi'nin zeminini düzeltme ve genişletme çalışmasını yapmıştır.

Mescidin zeminini ufak taşlarla kaplayarak tesviye ettirmiştir. Bundan önce insanlar kafalarını secdeden kaldırdıklarında elleriyle tozları silkeliyorlardı. Zemin üzerinde yapılan çalışmayla mescid toz ve topraktan arındırılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in inşa ettiği Mescid ilk defa Hz. Ömer zamanında genişletilmiştir. Medine nüfusunun artması nedeniyle mescidin genişletilmesi ne karar vermiştir. Bu sebeple Peygamberimizin amcası Abbas evini bağışlamıştır. Mescidin etrafı bir adam boyu yüksekliğinde duvarla çevrilmiştir. ¹¹⁰³

1.6. Halifelerden ilk defa kendisine Emîru'l-Mü'minîn denilmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun yönetimle ilgili makamına geçecek kişinin seçimi yani hilafet meselesi en önemli tartışmalardan biri oldu. Bu mevzuda seçilen kişiye ne ad verileceği de tartışıldı. Hz. Ebu Bekir'e Hz. Peygamber'in ardından gelen anlamında "Halifetü Resulillah" denildi. Hz. Ömer'in seçiminde ise Resulullah'ın halifesinin halifesi ibaresini kullanımı zor olduğu için Emiru'l-Müminin denmesine karar verildi. Bazı sahabenin Hz. Ömer için "Bizler Müminleriz, o da Emiru'l-Müminin'dir" dedikleri bildirilir.

¹¹⁰¹ İbn Abdilhakem, *Fütuhu Mısır ve Ahbaruha*, by. ts. s. 112; İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer*, Ankara, 2010, s. 149.

¹¹⁰² Celaleddin es-Suyutî, *Tarihu'l-Hulefâ*, Katar, 2013, s. 246.

¹¹⁰³ Hasan Eyyub, *el-Hulefâu'r-Râşidûn*, Kahire, 2003, s. 84.

Bununla ilgili olarak Irak'tan Hz. Ömer'le görüşmeye gelen Lebid b. Rebia ve Adiy b. Hatem "Bize Emiru'l-Mümininle görüşmek için izin ver" dediklerinde Amr b. el-As şaşırarak ayağa kalktı. Mescidde bulunan Hz. Ömer'in yanına girerek ona "es-Selamu aleyke Ya Emira'l-Mümin" dediği rivayet edilmektedir. Hz. Ömer kendisine şimdiye kadar böyle hitap edilmediğini söylemesi üzerine ona " Ben, ikiniz onun ismi konusunda isabetli düşündünüz, O emir bizler müminleriz" dedim diye cevap verdi. Yine Dahhak'ın bildirdiğine göre Hz. Ömer "Sizler Müminlersiniz ben sizin emirinizim" demiştir. O günden sonra Hz. Ömer'e Emiru'l-Müminin denilmeye başlandı. Bu isimle devlet teşkilatına, halifeyi karşılayan yeni bir unvan kazandırılmış oldu. Kelime Hz. Ömer'in şahsında müminlerin emiri ifadesiyle hizmet veya sorumluluk yönü daha fazla bir anlam da kazandı.¹¹⁰⁴

1.7. Hayber'de bulunan ve Semğ adıyla bilinen toprakların vakf ederek vakıf uygulamasını başlatmıştır.

İbn Ömer'den nakledilen bir hadise göre Hz. Ömer Hayber'deki çok beğendiği Semğ denilen arazisiyle ilgili Hz. Peygamber'in görüşünü sordu. Hz. Peygamber ona bu arazinin aslını hapsedmesini gelirlerini tasadduk etmesini söyledi. Hz. Ömer bunun üzerine aslının satılamayacağı, satın alınamayacağı, miras ve hibe bırakılamayacağı şekliyle Semğ arazisini fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine vakfederek vakıf uygulamasını başlatmıştır.¹¹⁰⁵

1.8. Ticaret Mallarına Öşür vergisini koymuştur.

Hz. Ömer, Basra valisi Ebu Musa el-Eş'arî'nin mektubu üzerine İslam devletinin vatandaşı olmayan Gayri Müslimlerden yani harbîlerin ticaret mallarından vergi alınmasını emretmiştir. Bu mektupta diğer devletlerin Müslüman tüccarların ticaret mallarından vergi aldıkları bildirilmişti. Hz. Ömer kendisine sorulan bu meselede misli gibi vergi alınmasını emretmiştir. Mütakabiliyet esasına uyarak İslam ülkesine giren başka devletin vatandaşı gayri Müslim (harbî) tüccarlardan vergi alınmaya ilk defa Hz. Ömer döneminde başlanmıştır. Hz. Ömer bu kararla İslam devletinin kimliğini ve ciddiyetini ortaya koyarken hazinenin gelir temin etmesini sağlamıştır.¹¹⁰⁶

2. Dini ve Hukuki Alan

2.1. Teravih namazının toplu olarak kılınmasını başlatmıştır.

Hz. Peygamber Ramazan ayında gece bir vakitte mescide çıktı ve namaz kılmaya başladı. Sahabe onunla namaz kıldı. Ertesi gün bu durum konuşuldu ve

¹¹⁰⁴ Cemaleddin Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Târihu Ömeribni'l-Hattâb*, s. 56; el-Kureşî, *Evveliyâtü'l-Fârûk*, s.74; Sarıçam-Erşahin, s. 88.

¹¹⁰⁵ Müslim, *Sahih*, 1632.

¹¹⁰⁶ el-Kureşî, *Evveliyât*, s.378; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, İstanbul, 2016, s. 316; Sarıçam-Erşahin, s. 114.

ikinci gece Hz. Peygamber namaza çıktığında bu kez daha fazla sayıda Müslümanla namaz kıldılar. Üçüncü gece de sayı Mescide sığmayacak kadar artınca Hz. Peygamber dördüncü gece namaza çıkmadı. İnsanlar namaz kılmak için beklediklerini konuşmalarına rağmen Hz. Peygamber sabah namazında Mescide geldi. “Geceyi ihya etme konusundaki isteğinizi biliyorum, fakat bu namazın (teravih) size farz kılınmasından ve sizin bunu yerine getirmeye gücünüzün yetmeyeceğinden korktum” buyurdu. Hz. Peygamber “Kim inanarak ve sevabını Allah’tan bekleyerek Ramazanı ihya ederse Allah geçmiş günahlarını bağışlar” buyurarak Müslümanların güçlerinin yettiği nispette davranmalarını istedi. Hz. Peygamber vefat ettiğinde durum bu şekildeydi. Hz. Ömer bir gece Mescidi do-laştığında insanların tek başına veya gruplar halinde ama ayrı ayrı namaz kıldıklarını gördüğünde “Bu insanları bir kârî (imam) altında birleştirelim” dedi. Übey b. Ka’b’ı imam tayin etti. İnsanların toplu ve düzenli bir şekilde teravih namazını kıldıklarını gördüğünde ise “Ne güzel bir bidat oldu bu” dedi. İbadet hayatının devamı kadar tertibi de önemlidir. Hz. Ömer teşkilat becerisini dini hayatın devamı ve düzeni konusunda da göstermiştir.¹¹⁰⁷

2.2. Abdurrahman b. Avf’in sözünü kabul ederek içki içen kimseye (Hamr cezası) seksen değnek (celde) cezasını uygulamıştır.

Sünnetle sabit olan içki içene (hamr) had cezası Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminde kırk değnek veya ona yakın şekilde uygulandı. Ancak Hz. Ömer dönemine gelindiğinde İslam coğrafyasının genişlemesi ve yeni toplumların katılmasıyla oluşan hayat standardının yükselmesine ilave olarak İslami eğitim ve fıkıh bilgisi tam olmayan insanlar arasında, kırk değnek olarak uygulanan hamr cezasına rağmen, içki içenlerin sayısı gözle görünür bir şekilde arttı. Hz. Ömer bu meseleyi sahabeye istişare ederek içki içene had cezası olarak seksen değnek vurulmasına karar vermiştir. Bu sayıda kendisine muhalefet eden olmadı sahabenin büyüklerinin icmasıyla oluştu. Ancak onun vefatından sonra bu sayıya muhalif olanlar oldu. Had cezasının seksen değneğe çıkarılmasına Abdurrahman b. Avf’in işaret ettiğini söyleyen rivayet olduğu gibi ona bu konuda Hz. Ali’nin işaret ettiği de bildirilmektedir.¹¹⁰⁸

2.3. Ümmühâtü’l-Evlâd’ın satışını yasaklamıştır.

Bundan öncesinde efendisinden çocuk doğuran kadının (cariye) satılmaya-çağı, miras bırakılamayacağı ve başka birine verilemeyeceği yönünde uygulamada netlik yok iken Hz. Ömer hilafete geldiğinde ümmü veledin satışını kesin olarak yasaklamıştır. Bu durum onun adaletine insan onuruna ve özellikle kadınların haysiyet ve hürriyetlerine ne kadar önem verdiğini göstermiştir.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁷ İbnü’l-Cevzî, s. 61-62; el-Kureşî, *Evveliyât*, s.100.

¹¹⁰⁸ Çâlib Abdulkâfi el-Kureşî, *Evveliyâtü’l-Fârûkî’s-Siyâsiyye*, Mansûre, 1990, s. 425.

¹¹⁰⁹ el-Kureşî, *Evveliyât*, s.187-190

2.4. Cenaze namazının dört tekbirle kılınmasına karar vermiştir.

Hz. Ömer'den önce cenaze namazlarında tekbir sayısında birlik olmayıp dört, beş veya altı tekbir getiriliyordu. Hz. Ömer sahabeyi toplayarak tekbir sayısına düzen getirilmesini istemiştir. Oluşan meşveret meclisinde sahabe Hz. Peygamber'in çoğunluklu dört tekbir getirdiğinde ittifak edince Hz. Ömer cenaze namazlarının dört tekbirler kılınmasını hükme bağlamıştır.¹¹¹⁰

2.5. Zekâtın Müellefe-i Kulub'a pay verme uygulamasını kaldırmıştır.

Zekâtın sarf yerlerinden biri de Müellefe-i Kulub'tur. Bu sınıfa kalbini İslam'a meylettirmek, kalbini İslam dini üzere sebat ettirmek, Müslümanları şerinden korumak, savunmada destekleri veya düşmana karşı yardım etmesi umulan kişiler girmektedir. Hz. Ömer Hz. Peygamber'in Müellefe-i Kulub'a zekâtın pay vermesini zorunlu bir sünnet değil o sırada bu insanların kalplerini İslam'a meylettirmeye dönük geçici bir amel olarak görüyordu. Hz. Ömer hilafete geldiğinde İslam dini güce eriştiği için "Artık kimseye İslam olması için bir şey vermeyeceğiz, isteyen iman eder isteyen etmez" diyerek Müellefe-i Kulub'a pay verilmesini kaldırmıştır. Hz. Ömer'in bu kararı hiçbir şartta artık verilmez anlamında değildir, ihtiyaç hâsıl olduğunda yani İslam devleti ve toplumun menfaati söz konusu ise yine pay verilebilir.¹¹¹¹

3. İdari ve Siyasi Alan

3.1. Askerlik hizmetini zorunlu hale getirmiştir.¹¹¹²

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir döneminde olduğu gibi İslam toplumunu canlı tutmak, ulvi bir gaye etrafında buluşturarak gereksiz ve zararlı tartışmalara girmesine engel olmak için cihada bağlı tutmaya çalıştı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam devletinin güçten düştüğünü varsayan Bizans'ın ortaya koyduğu saldırılara hemen cevap verilmişti. İslam'ın yayılmasını sağlamak ise bu eylemin temel amacıydı. Hz. Ömer'in Sasani devletinin saldırılarına cevap vermek için İran cephesine yoğun bir hareket başlattığı görülmektedir. Bu fetih hareketini sürdürebilmek bölgede caydırıcı bir güce sahip olmanın zorunlu askerlikle mümkün olacağına hükmetti. Müslümanların genelinde savaşa gitme konusunda geri durma fikri yoktu. Ancak artık bölgenin en önemli gücü haline gelen İslam devletinin tehdit anında zafiyet ve gecikme yaşamaması, başlatmış olduğu fetih hareketinin geliştirilmesi için sistemli bir askeri gücü olması gerekiyordu. O'nun zirve devlet adamı olduğunun en önemli göstergesi devletin temel teşkilatı olan askerlik kurumunu başlatmış olmasıdır. Askerlik hizmetiyle alakalı Hz. Ömer'in yaptığı ilk icraatlardan biri de ordu seferde iken askerin

¹¹¹⁰ el-Kureşî, *Evveliyât*, s. 106.

¹¹¹¹ el-Kureşî, *Evveliyât*, s. 112.

¹¹¹² Faruk Said Mecdelâvî, *el-İdaretü'l-İslamiyye fî Ahdi Umerubnu'l-Hattâb*, Beyrut, 1991, s.129-130.

hukuki sorunları veya soruları için Kazasker tayin etmesi olmuştur. Ordu kadısı anlamında Kazasker sefere orduyla birlikte çıkıyor ve oluşabilecek meselelere hukuki cevaplar veriyordu. Yine seferde askerin sağlık sorunları için bir tabibin atanması da ilk defa Hz. Ömer tarafından icra edildi. Müslümanın yaşaması önceliğine göre talimat veren ve buna göre strateji belirlenmesini isteyen Halife, Askeri Tabip diyebileceğimiz ilk uygulamayı da başlatarak askerlerine ne kadar önem verdiğini göstermiştir.

3.2. *Beytü'l-Mal'i kurmuştur.*

Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminde müstakil Beytü'l-Mal kurumu yoktu. Devlet gelirlerini bekletmeden dağıtan Hz. Peygamber'in evinin üst kısmında ziraat gelirlerini dağıtıncaya kadar tuttuğu bir yer olduğu Ebu Ubeyde b. Cerrah, Bilal-i Habeşî, Hz. Ömer ve Muaz b. Cebel'in bu dönemde Beytü'l-Mal hizmetini yerine getiren görevliler olduğu bilinmektedir. Hz. Ebu Bekir döneminde kısa bir süre Sunh mevkiinde bir yerin gelirlerin tutulmasına tahsis edildiği bilinmektedir. Ancak bu dönemde fazla bir gelir olmadığı için Beytü'l-Mal'in kuruluşu için bir çalışma olmadığı anlaşıyor. Hz. Ömer döneminde ise İslam fetihlerinin genişlemesiyle artan gelirlerin kaydının yapılması, muhafazası, doğru ve düzenli dağıtımının sağlanması için kurumsal bir Beytü'l-Mal'e ihtiyaç duyuldu. Ebu Hureyre'nin Bahreyn'den getirdiği 500.000 dinar tutarındaki gelir bu konuda örnek gösterilebilir. Dolayısıyla binası, görevlileri ve kayıt sistemi oluşturulmuş kurumsal anlamdaki Beytü'l-Mal Hz. Ömer zamanında kurulmuştur sonucuna varılmıştır. Medine'de merkez Beytü'l-Mal'i olduğu gibi vilayetlerde de Beytü'l-Mal kurulmuştur. Hz. Ömer, Akil b. Ebi Talib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mutim'i Ebu Hureyre'nin getirdiği gelirin kaydedilmesi için görevlendirerek kurumun temellerini atmıştır. Medine Beytü'l-Mal'inde Abdullah b. Erkam ve Muaykib b. Ebu Fatıma resmen görevlendirildi. Onlara Abdurrahman b. Ubeydullah el-Kâri yardımcı olarak atandı. Hz. Ömer vilayetlere tayin ettiği valilerden bağımsız Beytü'l-Mal görevlisi tayin ettiği gibi iki görevi Abdullah b. Mesud'da olduğu gibi birleştirdiği de olmuştur.¹¹¹³

Beytü'l-Mal ile ilgili Hz. Ömer dönemindeki yapılan icraatlardan biri de ilk defa dirhem bastırılmış olmasıdır. İslam coğrafyasında bu döneme kadar farklı ağırlıklara sahip dört çeşit dirhem piyasada kullanılıyordu. Hz. Ömer halife olduktan sonra bu çeşitliliğe son verip tek tip dirhem kullanılmasını istedi. Sasani dirhemi şeklini korumakla beraber bazılarında "Elhamdulillah", "Muhammed Resulullah" "La İlahe İllahu Vahdeh" ibarelerinin yazılı olduğu, on dirhem altı veya yedi miskal geldiği dirhemleri bastırdı. Böylece kullanılan

¹¹¹³ İbnü'l-Cevzî, s. 100-102; Sarıçam-Erşahin, s. 113.

paralarda standardizasyon sağlanırken üretici-tüketici kayıplarının önüne geçilmesi ve piyasanın kontrolü yönünde önemli bir adım atılmış oldu.¹¹¹⁴

3.3. Kufe, Basra ve Fustat kentlerini kurmuştur.

Müslümanların kurduğu ilk şehirler Kûfe, Basra ve Fustat'tır. Hz. Ömer fetih hareketlerinin düzenli bir şekilde yürütmesi için yeni şehirler kurmaya karar verdi. Artık Irak, el-Cezire ve Mısır yönünde hareket eden İslam ordusunun savaşın olmadığı zamanlarda Hicaz'a dönmesi mesafe ve zaman olarak doğru değildi. Fetih bölgesinde bulunan askerin savaşın yapılmadığı zamanlarda makul mesafede kurulan yeni şehirlere çekilmesi savaş zamanında ise hemen sefere gitmesi planlandı. Dolayısıyla ordugâh şehir hüviyetindeki yeni yerleşim yerlerinde askerler aileleriyle kalabiliyordu. Başlangıçta basit malzemelerle yapılan bu şehirler daha sonra dayanıklı ve planlı şehirlere dönüştürüldü. Bunlardan Basra, 635 veya 637 yılında ordugâh şehri olarak Irak bölgesinde Hureybe mevkiinde Utbe b. Gazvan tarafından kuruldu. Utbe, Hz. Ömer'e mektup yazarak askerlerin kış mevsimini geçirecekleri ve savaşın olmadığı sürede kalacakları bir yere ihtiyaçları olduğunu bu konudaki görüşünün ne olduğunu sordu. Hz. Ömer ona suya yakın verimli bir arazi seçmesini ve askerleri orada konuşturmasını söyleyerek bugünkü Basra'nın 25 km uzağında Basra ordugâh şehrini kurdurmuş oldu. Kûfe 638 yılında Kadisiye'den sonra Sa'd b. Ebi Vakkas tarafından kuruldu. Şehri dört kısma ayırdılar, 25 m cadde, 10 m ara cadde 3.5 m sokaklar açıldı. İnsanlar kabilelerine göre iskan ettirildi. Merkezde cami, künase (Pazar) ve idare merkezi bulunmaktadır. Her kabilenin mahallesinde özel mescid ve mezarlık bulunmaktadır. Cadde ve sokaklara isim verilmiştir. Fustat ise 642 yılında Amr b. As tarafından kuruldu. Hz. Ömer ilk şehirleri kurarken ordugâh olarak düşündü. Ancak bu şehirler aynı zamanda İslam şehir modelleri olarak da görülebilir. Yeni şehir kurarak fetihlerin düzenli ve etkili yürütmesini temin etmenin yanında bölgede Müslüman nüfusun oluşması ve İslam'ın yayılmasına da katkı sağladı.

3.4. Büyük kentlere (Emsâr) kadı tayin etmiştir.

Hz. Ömer'den önce resmi olarak kadı tayini yapılmamıştır. Medine'nin dışındaki şehirlere atanan valilerin dışında adalet sistemini yürütecek müstakil bir kadı atanmamıştır. Vali kendisine iletilen davalara baktığı gibi sahabeye de meseleler arz edilir hüküm istenirdi. Hz. Ömer ise İslam'a yeni girmiş insanların bulunduğu şehirlere adalet kurumunun temsilcisi olarak kadı tayin etmiştir. Devletin varlığını hissettiren en önemli kurumun adalet teşkilatı olduğunu düşünürsek bu atamalar taşra teşkilatı açısından önemlidir. Medine İslam devleti artık Hicaz'ın dışında var olan bir yapıya kavuştuğuna göre bunu gösterecek husus adaletin varlığı olacaktı. Hz. Ömer devletleşmenin adaletin tesisine

¹¹¹⁴ el-Kureşî, *Evveliyât*, s. 347.

bağlı olduğuna inanıyordu. Müslüman bir devlet başkanı olarak adaletin tesisinin dini bir emir olduğunu düşündüğü için kadı atamasını önemsemiştir. Ebu'd-Derdâ'yı Medine'ye, Şureyh'i Basra'ya ve Ebu Musa'yı Kufe'ye kadı tayin etti.

3.5. *Divan teşkilatını kurmuş insanları kabilelerine göre yazdırarak onlara maaş ödemiştir.*

İslam tarihinde ilk divan Hz. Ömer zamanında gayri Müslimlerden alınan ganimet ve fey adı verilen gelirlerin Müslümanlara maaş olarak dağıtılması (atıyye) amacıyla 641 yılında kuruldu.¹¹¹⁵Daha önce ihtiyaç olmamasının nedeni ganimetin az olmasıdır. Hz. Peygamber fey gelirlerinin hemen dağıtırdı. Artan ganimetin nasıl ve neye göre dağıtılması konuşuldu. Ebu Hureyre'nin beş yüz bin dirhemlik ganimetin dağıtımını bu konuşmanın konusu oldu. Sistem konusunda Hürmüzan'ın İran'dan örnekler verdiği belirtilir. Divan, kayıtların yazıldığı deftere ve defterlerin saklandığı yere verilen addır. Deftere yazım usulünde Hz. Peygamber'e yakınlık, maaş ödemede İslam'a giriş zamanı ve hizmetin dikkate alınması (Hadid, 57/10) ve kayıtların Arapça tutulması gibi hususlar nedeniyle Hz. Ömer'in kurduğu divan özgündür. Medine dışında Irak, Suriye ve Mısır'da bürolar açıldı. Fethedilen yerlerdeki Bizans ve Sasani-ler döneminden kalma vergileri tespit eden ve toplayan divanlar (Divanu'l-Haraç) eskiden olduğu gibi ve o bölgenin diliyle yazılmaya devam etti. Fey gelirleri yıllık olarak dağıtılır. Başlangıçta atıyye alabilmek için cihada katılma şartı vardı. Hz. Ömer döneminde ise herkese atıyye dağıtıldı. Hz. Ömer maaş ödeme konusunda herkese eşit miktar ödemeyeceğini söyleyerek bu yönde ilk olmuştur. Hz. Peygamber'e yakınlık, Benî Haşim'den olmak deftere yazılıştta bir öncelik, İslam'a girme zamanı, Bedir'e katılmak ve dine hizmet gibi hususlar ise fazla maaş alma nedeni olmuştur. Benî Haşim'den, Bedir ehlinde Hz. Ali listenin başına, Hz. Osman Benî Ümeyye kısmında daha alt sıralarda deftere yazılmış fakat aynı maaşı almışlardır. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan ve listeye Kureyş içinde yazılan Safvan b. Ümeyye, ondan daha alt sıralarda Ensar arasında yazılan fakat Bedir'e katılmış olan Muhammed b. Mesleme'den çok daha az maaş almıştır. Aynı usulle kadınlara da maaş ödendi. Maaş ödemede onun zamanında başka bir ilk ise her doğan çocuğa belli maaş ödenmesi uygulamasının başlamasıdır. Normalde sütten kesilen çocuklar divana kaydettirilerek maaştan payları alınıyordu. Ancak anne babalar biran önce maaş alabilmek için çocukları sütten erken kesmeye başlayınca Hz. Ömer buna engel olmak için her doğan çocuğa maaş ödeme uygulamasını başlattı.

¹¹¹⁵ Sarıçam-Erşahin, s. 114.

Emeviler döneminde Hz. Ömer'in kurduğu bu divan Divanu'l-Cünd'e dönüş-
türülürken devletin gelişimine paralel olarak yeni divanlar da kurulmuştur.¹¹¹⁶

3.6. *Hicri takvim uygulamasını başlatmıştır.*

Devlet işleri başta olmak üzere hayatın düzenli ve zamanında yürüyebil-
mesi için insanlık tarihi boyunca bazı önemli olaylar tarih başlangıcı olarak
kullanılmıştır. Arapların İslam'dan önce Fil hadisesini tarih başlangıcı olarak
kullandıkları buna örnek olarak gösterilebilir. İslamî dönemde ise olayları ta-
rihlendirme yine bir ihtiyaç olarak kendisini gösterdi. Bununla ilgili rivayetler-
den biri Ebu Musa el-Eşari'nin Halife Ömer'e bir belgenin tarihlendirilmediği
ile ilgili yazdığı mektuptan bahsedilir. Başka bir rivayet ise Hz. Ömer önüne
gelen bir belgedeki Şaban ayı ifadesine hangi Şaban ayı içinde bulunduğumuz
mu? Gelecek Şaban ayı mı? Şeklinde soru sormuştur. Bunun üzerine ilk defa
Hz. Ömer zamanında çeşitli teklifler arasında Hz. Peygamber'in Medine'ye
hicret etmesi olayı tarih başlangıcı olarak kabul edilmiş ve Muharrem ayı yılın
ilk ayı olarak tarihlendirilmeye başlanmıştır. Yine bu konuda Rebiulevvel
16/Nisan 637 tarihinde Hz. Ali'nin teklifi üzerine Hz. Ömer İslam devletinde
Hicret hadisesinin tarih başlangıcı yapılmasına karar verdiği de ifade edilmek-
tedir.¹¹¹⁷

3.7. *Valiler toplantısını başlatmıştır.*

Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminde vilayetlerdeki sorunları gö-
rüşmek üzere valiler için özel bir toplantı düzenlenmiyordu. Hz. Ömer halife
olduktan sonra Hac mevsiminde bütün valilerin kendi bölgeleriyle ilgili şika-
yet, talep veya planlamaların görüşüldüğü genel toplantıya katılmalarını em-
retti. Buradaki amaç valilerin yılda bir toplanmasını sağlamak, aynı vakitte hac
ibadeti için gelen vatandaşların şikayet ve taleplerini dinlemek, en yetkili ma-
kâmın nezaretinde ilgili valinin yanında talebin hızla yerine getirilmesini sağ-
lamaktı. Her yıl toplantıya katılmak zorunda olan valinin, vatandaşın yaşadığı
ildeki sorunu halifeye yani devlet başkanına iletme imkanını bildiği için yanlış
veya hukuksuz iş yapması zorlaşıyor veya mümkün olmuyordu. Mülki amir-
lerin etkin bir şekilde kontrol edildiği bu sistem, halifenin ciddiyetiyle bütünle-
şince taşranın doğru yönetilmesini sağlıyordu.

SONUÇ

Hz. Ömer İslam Medeniyeti içerisinde adı çok geniş alanda sıklıkla zikre-
dilmesi gereken bir sahabî, yönetici ve fikir adamıdır. Aklını ve gayretini İs-
lam'ın doğru bir şekilde geniş kitlelere ulaştırılması ve yaşanması için tahsis
etmiştir. Bu dinin yerleşmesi için onun mesaisinde ve düşüncesinde devlet teş-

¹¹¹⁶ el-Kureşî, *Evveliyât*, s. 362.

¹¹¹⁷ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 13; el-Kureşî, *Evveliyât*, s.76-77.

kilatının özel bir yeri vardı. Zira İslam'ın yaşanması ve ideallerinin sağlanabilmesi devlet düzeni içerisinde kurumlarla mümkün olabilirdi. Hz. Ömer birçok icraatı ilk defa ortaya koymuştur. İslam'ı ve Müslümanları merkeze alırken insanı ve insanlığı göz ardı etmeyen bir adalet ve merhamet sistemi kurmuştur. O dönem içerisinde sağlanan gelişme sonucunda devletin ihtiyaç duyduğu kurumlar ihdas edilmiş bir kısmı da geliştirilmiştir. Beytü'l-Mal hizmet alanı Hz. Ömer ile binası, görevlileri, görev alanları ve sahip olunan kıymetlerle devletin maliyesine yön veren kuruma dönüşmüştür. Teravih namazı kılınıyordu, fakat Hz. Ömer döneminde kutlu ayda en önemli ikinci ibadet ümmetin muhabbetle bir araya gelerek kıldığı namaz haline gelmiştir. Savaşla fethedilen Sevad arazisi ganimet olarak dağıtılabılırdi, fakat devletin geleceğini, savaşmayanların hakkı ve gayri Müslimlerin dini tercihlerini değil insan olduklarını dikkate alarak köle yapılmasına izin vermemesi merhametin ve basiretin zirve noktası olmuştur. İslam Medeniyetinde Hz. Peygamber'den aldığı eğitim ve terbiye ile birçok ilki ortaya koyan Hz. Ömer'in icraatlarının geniş bir düşüncenin ve samimiyetin mahsulü oldukları anlaşılmıştır. Bu ilklerin ise bize sadece tarih bilgisi olarak yansımaması icraatın arkasındaki düşünceyi kavrayarak yaşadığımız dünyayı okumada ve inşa etmede ışık tutması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, İstanbul, 2016.
- Hasan Eyyub, *el-Hulefâu'r-Râşidûn*, Kahire, 2003.
- İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstîâb*, Amman 2002.
- İbn Abdilhakem, *Fütuhu Mısır ve Ahbaruha*.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâleddin Ebu'l-Ferec, *Tarihu Ömer b. el-Hattâb*, by., ts.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. Tornberg, Beyrut, 1982.
- Kureşî, Gâlib Abdülkâfi *Evveliyâtü'l-Fârûki's-Siyâsiyye*, Mansure, 1990.
- Mecdelâvî, Faruk Said, *el-İdaretü'l-İslamiyye fi Ahdi Umerubnu'l-Hattâb*, Beyrut, 1991.
- Müslim, Müslim b. Haccâc, (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, Riyad, 1998.
- Sarıçam, İbrahim -Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2012.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ömer*, Ankara, 2010.
- Suyutî, Celaleddin, *Tarihu'l-Hulefâ*, Katar, 2013.